

مجتمع آموزش عالی بنت الهدی (ره)
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه خانواده

عنوان:

تصدی مناصب حکومتی توسط بانوان از دیدگاه مذاهب اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید علی سید موسوی

دانش پژوه:

نصیبه موسوی

کد تحصیلی:

۱۱۵۵۰۹۲

پاییز ۱۳۹۷

□ مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه به عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع، اشکال ندارد و نشر آن بدون اجازه از

جامعه المصطفی (صلی الله علیه و آله) العالمیه ممنوع می باشد.

تقدیم

اجر معنوی این پژوهش تقدیم به:

پیشگاه شهیده راه ولایت، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام

و تقدیم به ساحت مقدس یوسف زهرا علیها السلام که چشمها برای زیارت صبحش بیدارند.

و تقدیم به بانوی کرامت، حضرت معصومه علیها السلام که در سایه رافت کریمانه اش، توفیق فراگیری معارف الهی را

داشته ام.

تقدیر و تشکر

سپاس و ستایش مرخداى راجل و جلاله، که خویشن را به ما شناساند و درهای علم را بر ما گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بنده ضعیف خویش را در طریق علم و معرفت یازماید.

به مصداق «من لم یسکر المخلوق لم یسکر الخالق» بسی شایسته است کمال تقدیر و تشکر را داشته باشیم از:

- زحمات نبی دلیخ پررو ما در عزیزم، آن دو فرشته ای که خود را سپر بلائی مشکلات و ناملایمات کردند تا من به

جاگایى که اکنون در آن ایستاده ام برسم.

- همسر عزیزم، که سایه مهربانیش سایه ساز زندگیم است، او که اسوه صبر و تحمل بوده و مشکلات مسیر را برایم تسهیل

نمود.

- فرزندان دلبندم، که همگام با من مشکلات را تحمل کردند.

- به ویژه، از استاد فرهیخته و فرزانه، جناب آقای دکتر سید علی سید موسوی که با درایت و دقت، راهنمایی های

لازم را در نگارش این پایان نامه مبذول داشته اند؛

- و آنان که نفس خیر و دعای روح- پرورشان بدرقه راهم بوده است.

چکیده

این پژوهش، با عنوان «تصدی مناصب حکومتی توسط بانوان از دیدگاه مذاهب اسلامی» سامان یافته است. زنان به عنوان نیمی از پیکره جامعه انسانی، در طول تاریخ، نقش به سزایی در تحولات سیاسی جوامع بشری داشته‌اند، به گونه‌ای که امروزه حضور این قشر، در عرصه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی به صورت چشم‌گیری رو به افزایش بوده و به تبع، شبهاتی نیز پیرامون این مسأله مطرح گردیده است؛ بر این اساس، بررسی حکم فقهی این موضوع از دیدگاه مذاهب اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. هدف از این پژوهش، بررسی حکم فقهی تصدی مناصب حکومتی توسط زنان با استفاده از متون دینی و تبیین دیدگاه‌های مذاهب اسلامی در موضوع مورد نظر است. پایان‌نامه حاضر با روش تحلیلی - توصیفی و با رویکرد فقهی، پس از بیان کلیات، ضمن نقل دیدگاه‌ها و ادله مخالفان و موافقان تصدی زنان در مناصب حکومتی، آن‌ها را مورد نقد و بررسی قرار داده است و در جهت نیل به این منظور، سعی بر آن شده تا از منابع دست اول و دست دوم مرتبط با موضوع استفاده شود. فقهای مذاهب اسلامی، به‌ویژه معاصران، در مسأله صلاحیت و عدم صلاحیت زنان در تصدی مناصب حکومتی، اختلاف نظر دارند. گروهی با تکیه بر ماهیت ولایی مناصب حکومتی و با استناد به دسته‌ای از آیات هم‌چون آیه «قوامیت مردان بر زنان»، روایاتی چون روایت مشهور نبوی «لن یفلح قوم ولوا أمرهم إمرأه»، با فعالیت زنان در تمامی عرصه‌های حکومتی مخالفند. در مقابل، گروهی تصدی زنان را در این مناصب، جایز دانسته و دلایل مخالفان را در استدلال بر این مطلب کافی ندانسته‌اند. از مجموع مطالب بررسی شده در زمینه تصدی مناصب حکومتی توسط زنان، می‌توان گفت، از دیدگاه جمهور فقهای مذاهب اسلامی و با استناد به «آیه قوامیت» و نیز «روایت مشهور نبوی»، زنان مجاز به اِعمال ولایت در مقام رهبری و زمامداری جامعه اسلامی نیستند؛ هر چند در مناصب دیگر، غیر از زمامداری و رهبری، اختلافاتی میان مذاهب به چشم می‌خورد.

واژگان کلیدی: تصدی، ولایت، مناصب حکومتی، زنان، مذاهب اسلامی

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات

گفتار اول: طرح تحقیق ۵

بند اول: تعریف مسأله ۵

بند دوم: سؤال‌های تحقیق ۶

۱. سؤال اصلی ۶

۲. سؤال‌های فرعی ۶

بند سوم: ضرورت ۶

بند چهارم: پیشینه تحقیق ۷

بند پنجم: فرضیه‌ها یا پاسخ‌های احتمالی ۱۰

بند ششم: هدف تحقیق ۱۰

بند هفتم: نظریه‌پردازی یا نوآوری تحقیق ۱۱

بند هشتم: روش تحقیق ۱۱

بند نهم: قلمرو تحقیق ۱۱

گفتار دوم: مفهوم‌شناسی ۱۱

بند اول: مفهوم ولایت ۱۱

- الف) ولایت در لغت و عرف ۱۱
- ب) ولایت در اصطلاح ۱۵
۱. ولایت در اصطلاح فقهی ۱۶
۲. ولایت در اصطلاح حقوقی ۱۷
- بند دوم: مفهوم تصدی ۱۸
- الف) تصدی در لغت ۱۸
- ب) تصدی در اصطلاح ۲۰
- بند سوم: مفهوم مناصب ۲۰
- الف) مناصب در لغت ۲۰
- ب) مناصب در اصطلاح ۲۱
- بند چهارم: مفهوم حکومت ۲۱
- الف) حکومت در لغت ۲۱
- ب) حکومت در اصطلاح ۲۳
- بند پنجم: مفهوم مناصب حکومتی ۲۴
- گفتار سوم: انواع و ماهیت مناصب حکومتی ۲۵
- بند اول: انواع مناصب حکومتی ۲۵
۱. زعامت یا رهبری جامعه اسلامی ۲۵
- ۱،۱. شرایط ولی فقیه (حاکم اسلامی) نزد علمای امامیه ۲۶

- ۳۰..... ۱,۲. شرایط حاکم اسلامی در منابع اهل سنت
- ۳۱..... ۲. ولایت قضا
- ۳۲..... ۳. ریاست دولت (رئیس جمهور)
- ۳۲..... ۴. وزارت
- ۳۴..... ۵. امارت
- ۳۵..... ۶. ولایت مظالم
- ۳۶..... ۷. ولایت حسبه
- ۳۷..... ۸. ولایت شرطه
- ۳۸..... ۹. ولایت نقابت
- ۳۹..... بند دوم: ماهیت مناصب حکومتی، (ولایت یا تفویض)
- ۴۰..... الف) قابلیت تفویض منصب ولایت
- ۴۱..... ۱. تفویض ولایت در معنای خاص
- ۴۲..... ۲. تفویض ولایت در معنای عام
- ۴۳..... ب) عدم قابلیت تفویض ولایت
- ۴۴..... جمع‌بندی مطالب

فصل دوم: ادله مخالفان و موافقان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان

- ۴۸..... گفتار اول: ادله مخالفان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان
- ۴۹..... بند اول: ادله لفظی مخالفان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان

الف) ادله قرآنی	۴۹
۱. آیه قوامیت	۴۹
۱,۱. مفهوم قیومت و تبیین استدلال به آیه	۵۰
۱,۲. دیدگاه فقها و مفسران امامیه در مورد آیه قوامیت	۵۲
۱,۳. دیدگاه فقها و مفسران اهل سنت در مورد آیه قوامیت	۵۳
۲. آیه درجه یا فضیلت	۵۵
۲,۱. دیدگاه فقها و مفسران امامیه در مورد آیه درجه	۵۶
۲,۲. دیدگاه فقها و مفسران اهل سنت درباره آیه درجه	۵۷
۳. آیه تبرج	۵۸
۳,۱. معنای واژه (قرن)	۵۹
۳,۲. تقریب استدلال به آیه	۶۰
۳,۳. دیدگاه فقهاء و مفسرین امامیه درباره آیه تبرج	۶۲
۳,۴. دیدگاه فقهاء و مفسرین اهل سنت درباره آیه تبرج	۶۲
۴. آیه حلیه یا خصام	۶۳
۴,۱. دیدگاه فقهاء و مفسرین امامیه درباره آیه حلیه	۶۵
۴,۲. دیدگاه فقهاء و مفسرین اهل سنت درباره آیه حلیه	۶۵
۵. آیه شهادت	۶۶

- ب) ادله روایی ۶۷
۱. روایات شیعه ۶۸
- ۱,۱. روایت « لیس علی النساء اذان و... » ۶۸
- ۱,۲. روایت «ایاک و مشاوره النساء...» ۷۰
- ۱,۳. روایات دال بر منع اطاعت از زنان ۷۲
۲. روایات اهل سنت ۷۳
- ۲,۱. روایت « لن یفلح قوم.....» ۷۳
- ۲,۲. روایت « لعن الله المتشبهین من النساء بالرجال.....» ۷۷
- ۲,۳. روایت « اذا كانت امرؤکم خیارکم.....» ۷۸
- ۲,۴. روایات دال بر عدم خروج زن از منزل و ملاقات با نامحرمان ۷۹
۳. روایات مشترک ۸۱
- ۳,۱. روایت « ...إِنَّ النَّسَاءَ نَوَاقِصُ الْإِيْمَانِ...» ۸۱
- ۳,۲. روایت « ...وما رأیتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ...» ۸۲
- ج) قیاس اولویت بر منع زنان از تصدی مناصب حکومتی ۸۳
- بند دوم: ادله غیر لفظی مخالفان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان ۸۴
- الف) اجماع ۸۴
- ب) مذاق شریعت و دلالت آن بر عدم جواز تصدی‌گری زنان ۸۶

۱. تعریف و بیان مذاق شریعت ..... ۸۶.....
۲. تبیین استدلال به مذاق شریعت ..... ۸۶.....
- ج) دلالت سیره مسلمین بر عدم جواز تصدی مناصب حکومتی توسط زنان ..... ۸۷.....
- بند سوم: مقتضای اصول عملیه ..... ۸۹.....
- گفتار دوم: ادله موافقان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان ..... ۹۰.....
- بند اول: ادله جواز تصدی مناصب حکومتی توسط زنان از دیدگاه امامیه ..... ۹۰.....
- الف) ادله لفظی ..... ۹۰.....
۱. آیه مربوط به امر به معروف و نهی از منکر ..... ۹۱.....
۲. داستان ملکه سبا ..... ۹۳.....
۳. زنان و حضور فعال در عرصه مهاجرت در راه خدا ..... ۹۴.....
- ب) ادله غیر لفظی ..... ۹۵.....
۱. سیره پیامبر اکرم ﷺ و حضرت علی علیه السلام ..... ۹۶.....
۲. مشارکت زنان در بیعت ..... ۹۷.....
۳. سیره حضرت زهرا علیها السلام و زینب کبری علیها السلام ..... ۱۰۰.....
۴. بناء و سیره عقلا ..... ۱۰۱.....
- ج) مقتضای اصل در قضیه ..... ۱۰۱.....
- بند دوم: ادله جواز تصدی مناصب حکومتی توسط زنان از دیدگاه اهل سنت ..... ۱۰۳.....
- الف) ادله لفظی ..... ۱۰۳.....

۱. داستان ملکه سبا..... ۱۰۳
۲. برگرداندن امانات به اهل آن ۱۰۴
- ب) ادله غیر لفظی ۱۰۴
۱. سیره پیامبر اکرم ﷺ و خلفاء..... ۱۰۵
۲. مشارکت زنان صحابی در جهاد ۱۰۶
۳. استدلال به حکومت شجره الدر (أم خلیل التریکه) ۱۰۶
- ج) تمسک به اصل عملی ۱۰۷
- جمع‌بندی مطالب ۱۰۷

فصل سوم: ارزیابی اقوال و بیان وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه‌های مذاهب اسلامی در تصدی مناصب
حکومتی توسط زنان

- گفتار اول: نقد و ارزیابی ادله مخالفان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان ۱۱۰
- بند اول: نقد و بررسی ادله لفظی ۱۱۱
- الف) نقد ادله قرآنی ۱۱۱
۱. نقد استدلال به آیه قوامیت ۱۱۱
- پاسخ ۱۱۶
۲. نقد استدلال به آیه درجه ۱۱۸
۳. نقد استدلال به آیه حلیه ۱۲۰
۴. نقد استدلال به آیه تبرج ۱۲۲

- ب) نقد و بررسی ادله روایی ۱۲۳
۱. نقد و بررسی روایت «لن یفلح...» ۱۲۳
- ۱,۱. اشکالات سندی روایت «لن یفلح...» ۱۲۴
- ۱,۲. اشکالات دلالتی روایت «لن یفلح...» ۱۲۵
- پاسخ ۱۲۸
۲. نقد و بررسی روایات نقصان عقل زنان ۱۲۹
- ۲,۱. اعتبار احادیث نقص عقول زنان از حیث سند ۱۳۰
- ۲,۲. بررسی دلالت احادیث نقص عقول زنان ۱۳۱
۳. نقد و بررسی روایات منع از اطاعت و مشورت با زنان ۱۳۳
- ۳,۱. بررسی سندی روایات منع از مشورت و اطاعت زنان ۱۳۴
- ۳,۲. بررسی دلالتی روایات منع از مشورت و اطاعت زنان ۱۳۵
- ج) نقد و بررسی قیاس اولویت ۱۳۷
- بند دوم: نقد و بررسی ادله غیر لفظی ۱۳۹
- الف) نقد اجماع ۱۳۹
- ب) نقد و بررسی مذاق شریعت ۱۴۲
- ج) نقد و بررسی سیره ۱۴۲
- گفتار دوم: نقد و ارزیابی ادله موافقان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان ۱۴۳
- بند اول: نقد و بررسی ادله لفظی موافقان ۱۴۳

- الف) نقد و بررسی داستان ملکه سبا..... ۱۴۳
- ب) نقد استدلال به آیه امر به معروف و نهی از منکر..... ۱۴۵
- بند دوم: نقد و بررسی ادله غیر لفظی موافقان..... ۱۴۵
- بند سوم: نظریه برگزیده..... ۱۴۸
- بند چهارم: زن و تصدی منصب حکومت در حالت ضرورت (فقدان مرد واجد شرایط)..... ۱۵۰
- گفتار سوم: نظریات سه‌گانه در قلمرو تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۵۱
- گفتار چهارم: وجوه اشتراک و افتراق مذاهب اسلامی در مسأله تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۵۶
- بند اول: وجوه اشتراک..... ۱۵۶
- الف) اشتراک مذاهب در ادله لفظی مخالفان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۵۶
- ب) اشتراک مذاهب در ادله غیر لفظی مخالفان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۵۷
- ج) اشتراک مذاهب در ادله لفظی موافقان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۵۸
- د) اشتراک مذاهب در ادله غیر لفظی موافقان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۵۸
- ه) اشتراک مذاهب در قلمرو ولایت زنان..... ۱۵۸
- بند دوم: وجوه افتراق..... ۱۵۹
- الف) افتراق مذاهب در ادله مخالفان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۵۹
- ب) افتراق مذاهب در ادله موافقان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان..... ۱۶۰
- ج) افتراق مذاهب اسلامی در قلمرو ولایت زنان..... ۱۶۰
- جمع‌بندی مطالب..... ۱۶۱

۱۶۳..... جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی

۱۶۶..... فهرست منابع

مقدمه

مسأله حکومت و دیگر مناصب حکومتی، از جایگاه و اهمیت خاصی در شرع مقدس اسلام برخوردار است. بنا بر آموزه‌های فقه اسلامی و بر طبق قاعده و اصل اولی، هیچ‌کس بر دیگری حق حاکمیت و ولایت ندارد و حاکمیت اصلی و مطلق در جهان هستی، در مرتبه عالی خود، متعلق به خدای باری تعالی، و پس از آن به اذن خداوند، به پیامبر ﷺ و ائمه معصومین علیهم السلام و در مراتب پایین‌تر، به نواب عام حضرت حجت علیهم السلام (طبق مذهب امامیه، فقیه جامع الشرایط) منتقل می‌گردد. از آن‌جا که مناصب و مسئولیت‌های حکومتی، از دشوارترین و پر خطرترین مسئولیت‌ها به شمار می‌روند، به حکم عقل، بار این مسئولیت‌ها باید بر عهده شخصی گذاشته شود که از قدرت و توانایی بالایی برخوردار است. با نظر به این‌که جامعه انسانی، متشکل از زنان و مردانی است که به شهادت قرآن^۱، همه در ماهیت سنخ وجودی و آفرینش، افراد یک نوع و با هم برابرند؛ اما وجود برخی ویژگی‌ها و تفاوت‌ها در ابعاد مختلف فیزیکی، ادراکی و عاطفی در هر یک از دو جنس زن و مرد، واقعیتی انکارناپذیر است و بر پایه این تفاوت‌ها، انتظارات متفاوتی نیز در قبول مسئولیت‌ها، از آنان وجود دارد. بر همین اساس، سوالی پیش می‌آید و آن این است که آیا زنان نیز چونان مردان می‌توانند در سطوح حکومتی و سیاسی به فعالیت بپردازند؟ آیا

---

۱. «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» اوست که شما را از یک تن آفرید؛ اعراف/۱۸۹.

فعالیت زنان در صحنه‌های حکومتی و سیاسی با وظایف آنان منافات ندارد؟ آیا زنان مجاز به اعمال ولایت در مناصب حکومتی هستند؟ از دیدگاه فقه اسلامی، حکم تصدی زنان در مناصب و پست‌های حساس حکومتی چگونه است؟ این‌ها سوالاتی است که نوع نگرش مذاهب اسلامی در پاسخ به آن‌ها نقش به‌سزایی در تبیین دیدگاه‌های متفاوت آنان در این زمینه دارد. با توجه به این‌که در عصر حاضر و به ویژه در سال‌های اخیر، مشارکت‌های زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی پررنگ‌تر شده، تبیین صحیحی از حکم فقهی این نوع مشارکت‌ها، امری ضروری به نظر می‌رسد.

اندیشمندان و فقهای اسلامی، در آثار فقهی خود و با استناد به ادله‌ای از آیات و روایات، اجماع، سیره و ... به بررسی حکم فقهی مسأله ولایت سیاسی زنان پرداخته‌اند که به نوعی راه‌گشای پاسخ به مسائل مربوط به این بحث است. از این رو، این پایان‌نامه، با روش تحلیلی - توصیفی و رویکرد فقهی - تفسیری، حکم فقهی تصدی مناصب حکومتی توسط زنان از دیدگاه مذاهب اسلامی را در سه فصل مورد بررسی قرار می‌دهد. در فصل اول به کلیات، مفهوم‌شناسی واژه‌های مربوط به موضوع بحث، انواع و ماهیت مناصب حکومتی پرداخته می‌شود. فصل دوم به تبیین مهم‌ترین ادله مخالفان و موافقان تصدی مناصب حکومتی توسط زنان از دیدگاه مذاهب امامیه و اهل سنت می‌پردازد. فصل سوم، به نقد و ارزیابی ادله هر دو گروه و تبیین نظریه برگزیده در نوشتار حاضر اختصاص دارد و در پایان، به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از مباحث طرح‌شده در این پایان‌نامه پرداخته می‌شود.

در این پژوهش سعی بر آن است تا در حد امکان از دیدگاه‌های مذاهب اسلامی در رابطه با موضوع مورد بحث استفاده شود.

آنچه مسلم است این است که درک و شناخت صحیح از جایگاه زنان در نظام سیاسی و حکومتی، موجب می‌شود که همواره به زن به عنوان موجودی ضعیف و احساسی نگریسته نشود؛ بلکه به عنوان اشرف مخلوقات و در کنار وظایفی که شرع مقدس از او خواسته، می‌تواند ایفاگر نقش مهمی در پیشرفت وضع اجتماعی و سیاسی جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، باشد. امید است مطالب درج شده در این

نوشتار، گامی در جهت اصلاح و ارتقای سطح بینش جوامع بشری نسبت به زنان و جایگاه آنان در مجامع سیاسی و حکومتی باشد.

و من الله التوفیق

فصل اول:

کلیات